

УДК (066)206-76-04.364.682.42-11-053.6(477.53)«192/193»
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1256691>

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4869-274X>

(Полтава)

ІННОВАЦІЙНИЙ ДОСВІД ВИХОВАННЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ НА ПОЛТАВЩИНІ У ДОРОБКУ ФЕДОРА ІВАНОВА (20-30-і рр. ХХ ст.)

*Найстрашніша з катастроф, що нам загрожує, –
не стільки атомна, теплова і тому подібні варіанти знищення людини
на Землі, скільки антропологічна – знищення людського в людині*

Юлій Шрейдер, радянський філософ, математик, кібернетик

Актуалізовано проблему безпритульних дітей в Україні ХХІ століття. Проаналізовано передовий досвід одного з перших на Полтавщині завідувачів-вихователів, хто розпочав справу перевиховання молоді на принципах організованості колективу та згуртованості вихованців навколо спільної виробничої праці, – Федора Даниловича Іванова – завідувача дитячою сільськогосподарською колонією ім. В.Г. Короленка.

Ключові слова: безпритульність, Федір Іванов, Полтавщина, дитяча колонія, педагогічний досвід.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дітей і молоді – одна із основних ознак правової демократичної держави. Проте, на тлі позитивних соціальних зрушень в країні, проблема дитячої безпритульності сьогодні катастрофічно загострюється, маючи жакливі для нашого майбутнього наслідки.

На сьогодні існують різні категорії дітей, які тим або іншим чином змушені «виховуватися» вулицею. Згідно з Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»: «Безпритульні діти – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання» [2]. Бездоглядні діти, згідно нормативного акту – це «діти, які не забезпечені сприятливими умовами для їхнього фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд і дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо)» [2]. Ці діти підтримують контакт із сім'єю, але через малозабезпеченість родини, різні види експлуатації, зловживання щодо дитини батьками та особами, які їх замінюють, проводять більшу частину часу поза сім'єю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям ЮНІСЕФ об'єднує поняття безпритульних і бездоглядних дітей узагальненим терміном «діти вулиці», який зараз широко застосовується у вжитку. У своєму дослідженні використовуємо поняття «безпритульні діти», до яких відносимо дітей, які в силу тих чи інших обставин втратили зв'язок з батьками чи опікунами і, не маючи жодних засобів для існування і певного місця проживання, змушені тривалий час жити та /або працювати в середовищі вулиці.

Нині в Україні жодне відомство не володіє точною інформацією про кількість безпритульних маленьких українців: офіційно називають цифру від 100 до 200 тис.; неофіційно – від мільйона до двох (всього в Україні – 9 млн. дітей). Разючу різницю в статистиці можна пояснити різким і масштабним зростанням кількості безпритульників, значну частину яких, в силу тих чи інших обставин, служби у справах неповнолітніх не змогли поставити на облік. Причин цьому чимало, найголовніші з них – затяжна війна на Сході України, яка залишила сиротами тисячі дітей та підлітків, політична нестабільність, глибока економічна криза, агресивно проведені реформи, що призвело до різкого зниження доходів та рівня життя значної частини населення.

Тривожні тенденції зростання дитячої безпритульності в Україні співзвучні із тенденціями світовими, які зародилися, зокрема, на тлі міграційного кризису в Європі, пов'язаного із масштабним переселенням біженців із Сирії та інших зон військових дій. За даними Європолу понад 10 тис.

дітей-мігрантів зникли після прибуття до Європи. Більша частина з цих дітей швидше за все експлуатується тим чи іншим способом. А це – рабська праця, комерційна сексуальна експлуатація, використання і торгівля органами людини тощо. Отже, проблема дитячої безпритульності в Україні критично загострюється, погрожуючи стати масштабною і некерованою.

У зв'язку з цим, виникає особлива потреба у вивченні найкращих здобутків вітчизняної педагогіки, зокрема багатого досвіду виховання безпритульних дітей на Полтавщині, яка з 1918 р. стає притулком для тисяч бездомних дітей, евакуйованих із голодуючих районів Росії. Це становить мету нашого дослідження.

У 20 – 30-і рр. ХХ ст., як свідчать історичні факти, Полтава та райони області прийняли понад 10 тис. безпритульників з Поволжя, Москви, Петербурга, незважаючи на те, що в регіоні нараховувалося 36 тис. місцевих безпритульних дітей. Саме в ці роки в Полтаві розгортається безпрецедентна за розмахом робота із захисту і виховання безпритульних дітей, пов'язана з іменами В.Короленка, Ф.Іванова, А.Макаренка та ін.

У статті маємо намір проаналізувати передовий досвід одного з перших на Полтавщині завідувачів-вихователів (попередника А.С. Макаренка), хто розпочав справу перевиховання молоді на принципах організованості колективу та згуртованості вихованців навколо спільної виробничої праці, – Федора Даниловича Іванова – завідувача дитячою сільськогосподарською колонією ім. В.Г. Короленка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Федора Іванова було призначено на посаду завідувача колонії в листопаді 1922 року. Як він згадує: «Я приїхав в осінню сльоту. Без перебою мрячив дощ. У холодних, брудних кімнатах я застав тридцять обірваних дітлахів і двох технічних працівників. Із педагогічного персоналу нікого не було. Саме в цей час дітлахи збирали капусту з городу. Мене зацікавило, яким чином без примушування працюють діти з ранку до вечора?...» [4, с. 42].

Тож Іванов вирішує залишитися в колонії. Більше 10 років він завідував цим закладом, який у 1925 р., за наслідками інспекційних перевірок, було включено до системи дослідних установ Наркомосу України. Популярності Ф. Іванова сприяли його публікації в часописі Головоцвуху Наркомосу “Детский дом” (“Наше самоуправление”, “Опыт организации детского досуга”, “Колония и местное население” (1929. – № № 1 – 3.); “Религиозны ли наши дети?” (1930. – №№ 2 – 3) та в збірнику методичних матеріалів “Дитяче містечко” (“Основные моменты в организации сельскохозяйственных работ в детских колониях (на материалах из опыта детской колонии им. В. Короленко)”, Харків, 1928 р.). Досвід роботи педагога висвітлено також на сторінках журналу “Народный учитель” (1928 р.) у статті С. Сумного “Имени большого человеколюбца”.

Зі спогадів журналіста С. Сумного: «Я дивлюся на обличчя Федора Даниловича. Голова посивіла в колонії ... Типове обличчя російського інтелігента. Гарне, з м'якими рисами обличчя, із чесними очима, які прямо дивляться крізь скельця пенсне. Такі обличчя були, вочевидь, у тих учителів, які кидали вигідну службу в місті і йшли на село» [4, с. 41]. Це був чудовий знавець дитячої психології (за професією Федір Іванов був лікар, закінчив психоневрологічний інститут ім. В. Бехтерева в Петербурзі.), надзвичайно добра, м'яка, але водночас із твердою волею людина, яка володіла різнобічними знаннями, мала літературні та акторські здібності.

Проте, незважаючи на всі його досягнення у справі врятування безпритульних дітей, Федора Даниловича спіткала доля багатьох його сподвижників на початку 30-х рр. ХХ ст. – він загинув у «гулагівському» таборі (де конкретно, нам не вдалося встановити). Після 1956 р. його було помертно реабілітовано.

Становлення і діяльність колонії відбувалися в надзвичайно важких соціальних умовах (низький рівень матеріального забезпечення, наявність розумово відсталих дітей, постійна плінність дитячого контингенту, недостатня кількість кваліфікованих педагогів). Колонія ім. В. Короленка була одним із найперших закладів такого типу на території Радянської України. Історія заснування дитячої установи тісно пов'язана з діяльністю добровільного товариства «Ліга порятунку дітей» та її керівника Володимира Галактіоновича Короленка, який ще в листопаді 1919 р. висловив ідею створення сільськогосподарської дитячої колонії. Пропозиція була підтримана. Новий виховний заклад назвали ім'ям письменника-гуманіста В. Короленка. Він же сформулював і два основних принципи, які взяли на озброєння вихователі колоній: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної; й, по-друге, – організованість колективу як провідного фактора виховання безпритульних дітей.

Колонія ім. В. Короленка розпочала свою діяльність у грудні 1919 р. На цей час у дитячому закладі нараховувалося 25 безпритульників. Аналіз контингенту вихованців колонії свідчить, що основною масою колоністів були евакуйовані голодуючі діти й підлітки віком від 4 до 15 років з промислових центрів Росії, переважно Москви й Петербурга; меншу кількість вихованців становили діти-сироти і напівсироти полтавських селян. Контингент був без кримінального минулого, як в досвіді А.С.Макаренка. З початку заснування колонії (1919 р.) й у продовж кількох років жоден із завідуючих не зумів досягти високих результатів у вихованні й полишав установу. І лише з листопада 1922 р. до середини 30-х рр. XX ст. очолював дитячий заклад Федір Іванов, за часів керівництва якого колонія мала великі досягнення:

1. Створення системи дитячого самоуправління, до структури якого входили загальні збори, організаційний комітет, система загонів, комісії (господарська, санітарні, білизняна, правління клубу, бібліотечна, редакційна).

У педагогічній системі Іванова робота в колонії була впорядкована таким чином, що кожен вихованець ставав активним учасником громадського життя. За його підрахунками, загальна кількість колоністів, зайнятих в органах самоврядування, становила 50% усіх вихованців колонії, які посідали в даний момент ту чи іншу виборну посаду, а протягом року через ці посадові місця мали змогу пройти майже всі колоністи (80 – 90%). «Наше самоуправління не надумане, воно виникло з тих обставин, які нас оточують, форми його визначені тими умовами, у яких нам доводиться існувати... Конкретна справа лежить в основі роботи наших органів самоврядування. Діти не люблять лише значитися на відповідальних посадах, не люблять уважати себе членами багатьох організацій, нічого не роблячи в них... Їх психологія здоровіша за нашу, психологію дорослих, діти кажуть: «Мене призначили на таку-то роботу – даєш роботу». Не буде роботи, розпадеться й організація...» (Ф.Д. Іванов) [1, с. 40].

Заслугує на увагу Конституція колонії, що була прийнята на загальних зборах. Наведемо деякі положення цього документа: «1. Кожен новий вихованець, який прибув до колонії, вважається неповноправним членом колективу до тих пір, поки не одержить звання колоніста. 2. Перш ніж одержати це звання, кожний вихованець має стати піонером чи комсомольцем. 3. Звання колоніста одержують лише піонери й комсомольці за рекомендацією цих організацій не раніше, ніж через шість місяців із дня вступу до колонії. Примітка: У разі виключення з піонерської чи комсомольської організації вихованець утрачає звання колоніста. 4. Звання колоніста-піонера дається загальними зборами лише у святкові дні (1 Травня, 28 липня – у день народження В.Короленка, 7 листопада, у день заснування колонії). Примітка: Співробітники колонії мають право одержати звання колоніста за постановою загальних зборів не раніше, ніж через рік роботи в колонії. Співробітник, який має звання колоніста, підпорядковується всім постановам загальних зборів і на цих зборах користується правом ухвального голосу. 5. Колоніст має право бути обраним на всі відповідальні посади колоністського самоврядування, у педагогічну раду, на з'їзди, конференції, делегації» [4, с. 48]. На вересень 1926 р. в колонії нараховувалося 15 піонерів та 15 комсомольців.

2. Наявність піонерської і комсомольської організації. Про високий рівень розвитку та організації самоврядування свідчить той факт, що колектив, очолюваний Ф. Івановим, приблизно з 1928 р. відмовився від послуг вихователів (вони виконували обов'язки клубних працівників). З цього приводу Федір Данилович писав: «Минуло вже більше шести місяців, як ми зняли педагогів-вихователів з організаційної роботи та передали їхні обов'язки дванадцятирічному учню III класу Абушеку або навіть одинадцятирічному учню II класу Прокопенку, обраним загальними зборами в організаційний комітет... Біля дітей немає дорослих, а між тим життя колонії йде своїм ходом: чергові стоять на своїх місцях, розпорядок дня не порушується, сутичок, непорозумінь, дрібних ексцесів стало значно менше...» [1, с. 44].

3. Чітка організація трудового процесу колоністів. Вихованці колонії були розбиті на постійні робочі загони відповідно до віку й статі дітей, які змагалися між собою за краще виконання виробничих та господарських завдань. Такі загони стали головною первинною ланкою колективу і забезпечували його життя. Усього існувало 8 робочих загонів. До складу перших семи входили вихованці колонії (чотири загони хлопців і три загони дівчат), до останнього, збірного загону юнаків та дівчат, – випускники цього закладу, які приїздили в колонію на літо й на пра-

вах колоністів жили та працювали разом з іншими. Вихованці мали можливість працювати у майстернях (слюсарно-ковальська, шевська, палітурна, столярна), виготовляючи якісну продукцію на продаж. Ф. Іванов з цього приводу писав «...Майстерні колонії після останньої виставки їхніх робіт завалені селянськими замовленнями. Слава про хорошу роботу майстерень рознеслася далеко за межі району, і кожного дня приходять і приїжджають замовники-селяни...» [3, с. 48]. Крім цього, майстерні були доступні і для навчання сільських дітей.

Після переїзду в Ковалівку колоністське господарство розширилося до 61 десятини землі. Вирощувались помідори, капуста, картопля дев'яти сортів, кукурудза, пшениця, ячмінь, овес, жито. Господарство колонії вів досвідчений агроном І. Коберський. Нерідко врожаї сягали рекордних результатів. Колоністи проводили цікаві дослідження. У 1927 р. на районній виставці їх нагородили Похвальним листом. Вихованці працювали також на молочній фермі, в конюшнях, свинарнику, доглядали домашню птицю. Архівні матеріали за 1924-1925 рр. свідчать, що прибутковими галузями с/г господарства в колонії були: молочне господарство, городництво, луківництво, свинарство, вирощування коней, вирощування рогатої худоби.

4. Організація і забезпечення навчальної роботи вихованців. З 1926 р. в дитячому закладі почала працювати початкова школа, яку відвідували колоністи і діти з навколишніх сіл. Через три роки її існування серед школярів було вже 120 колоністів і 60 чол. дітей селян. Школа також мала власну систему самоврядування: класні збори, класні комітети, санітарні комітети. Органи шкільного самоврядування працювали лише під час шкільних занять (функції цих структур за межі класного життя не виходили). В екстрених випадках деякі питання, що не вирішувалися шкільними органами самоврядування, передавалися в організаційний комітет або навіть на загальні збори колонії. З часом постала необхідність у відкритті семирічної школи. Ф. Іванов зазначав, «...тільки встигають перевиховати колоніста – і саме в момент зміцнення цього перевиховання доводиться відривати його від колонії й гнати в чуже місто, в інший дитячий будинок, з іншими звичаями, з якими не так легко освоїтися. На психіці дітей сильно відбиваються такі «перекодування». Необхідно обов'язково дати завершену семирічну освіту, навчити чого-небудь, установити устремління колоніста, і в 17 – 18 років випустити його в місто на самостійну роботу» [4, с. 45]. Тож у 1932 – 1933 рр. почалася розбудова повної семирічної школи. По її закінченні більшість вихованців колонії, залишаючись членами колективу, ставали «студентами, фабзавучниками, профшкольцями».

5. Організація культурно-просвітницького життя та оздоровлення дітей. У клубі, що знаходився в приміщенні школи, працювали: бібліотека-читальня, гуртки (музичний, газетний, драматичний, шаховий, літературний, спортивний, радіогурток; діяв власний хор, оркестр струнних інструментів; випускалася щотижнева газета «Наше життя» та журнал «Трибовський муравейник». У дитячому закладі систематично організовувався перегляд кінофільмів (кіно обслуговувалося колоністами, саме тому вони мали привілей безкоштовно відвідувати кіносеанси), проводилися музичні, літературні вечори, ставилися п'єси. У колонії було традицією святкувати урочисті дати – День народження В. Короленка, День заснування колонії, Перше травня.

Збереглися спогади Федора Іванова про святкування Першого травня в с. Ковалівці. «...Теплий сонячний день. У селі тиша. На вулиці ні душі. Біля школи стоїть натовп школярів, кооператорів та партійних працівників. З'являється наш колоністський карнавал. Урочисто в'їжджають у село на розмальованих конях кумедні фігури Чемберлена й Муссоліні під вартою маленьких піонерів. Небачене видовище. Розростається натовп селян і рухається за карнавалом. А тут ще струнний оркестр. За ним ідуть струнки ряди колоністів, одягнених в однакові костюми. Хор молодих голосів порушує мертву тишу села. Прийшла колонія, прийшов і народ. Колонія в центрі. Починаються промови. Оркестр грає туш. Оркестрантів змінює хор колонії. За ним виступають наші діти – спортсмени. Далі короленківці хором декламують вірш Поморського «Робочий палац». Голосно, упевнено лунають слова: «Будуємо ми, будуємо робочий палац». Відчувається, що ці 120 колоністів, одягнених, як один, дійсно будують щось нове, велике ...» [3, с. 49-50].

Винахідливість допомагала подолати страшенну бідність. Наприклад, у волейбол грали ганчір'яним м'ячем, а ковзани виготовляли власноруч із дерева, вставляючи в них полози з об'ручного заліза.

Великого значення у виховному закладі надавалося організації оздоровлення дітей: заняттям фізичною культурою, загартуванню, іграм на свіжому повітрі. Щоденне проведення спортивно-масових заходів допомагало дітям боротися з різними хворобами. Як наслідок цієї роботи – 67% вихованців колонії були практично здорові.

Наслідком такої організації роботи стала її висока результативність: виховання і повернення до повноцінного життя сотень вихованців (разом із трудовою колонією А.С. Макаренка дитячими установами було врятовано близько 2 тис. вихованців, серед яких не зафіксовано жодного випадку рецидиву); визнання колонії Наркомосом України як дослідно-показової установи, 1925 р.; відмова від посад вихователів і перехід на самоврядне колоністське управління, з 1928 р. (колонія ім. М. Горького, з 1930 р.); популяризація досвіду виховної роботи у педагогічних часописах, журналах, методичних збірниках.

Висновки. Отже, ефективність і високі результати у вихованні стали можливими завдяки новаторському, нестандартному підходу до роботи, сформованому завдяки особистісним переконанням і поглядам, зусиллям і бажанню Федора Даниловича Іванова, його самовідданості і любові до дітей. Специфіка роботи із дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку – допомогли дитячий установі стати інноваційним осередком розвитку і ствердження демократичних, гуманних поглядів на виховання молоді. Сподіваємося, що інноваційний досвід виховання безпритульних дітей Федора Іванова буде не лише історичною цінністю, а й стане реальним прикладом для формування громадян України та повернення їх до повноцінного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Данилюч. Наше самоуправление // Детский дом. – 1929. – № 1. – С. 39 – 47.
- 2 Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [Електронний ресурс] : Протокол. Юридичний інтернет-ресурс: режим доступу: http://protokol.com.ua/ru/pro_osnovi_sotsialnogo_zahistu_bezdomnih_osib_i_bezpritulnih_ditei (дата звернення: 13.02.2018).
- 3 Иванов Ф.Д. Колония и местное население // Детский дом. – 1929. – № 3. – С. 48 – 50.
- 4 Сумный С. Имени большого человеколюбца // Народ. учитель. – 1928. – № 10. – С. 38 – 49.

REFERENCES

1. Danyluch. Nashe samoupravlenye // Detskyi dom. – 1929. – № 1. – S. 39 – 47.
2. Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoho zakhystu bezdomnykh osib i bezprytulnykh ditei» [Elektronnyi resurs] : Protokol. Yurydychnyi internet-resurs: rezhym dostupu: http://protokol.com.ua/ru/pro_osnovi_sotsialnogo_zahistu_bezdomnih_osib_i_bezpritulnih_ditei (data zvernennia: 13.02.2018).
3. Yvanov F.D. Kolonyia y mestnoe naselenye // Detskyi dom. – 1929. – № 3. – S. 48 – 50.
4. Sumnyi S. Ymeny bolshoho chelovekoliuba // Narod. uchytel. – 1928. – № 10. – S. 38 – 49.

OLENA ILCHENKO

THE INNOVATIVE EXPERIENCE OF EDUCATION OF THE SAFETY CHILDREN IN POLTAVA REGION IN THE FUTURE OF FEDOR IVANOV (20-30's of the 20th century)

The problem of homeless children in Ukraine of the 21st century has been updated. The best practices of one of the first managers in the Poltava region, who initiated the re-education of young people on the principles of teamwork and cohesiveness of pupils around joint productive work, were analyzed by Fedor Danilovich Ivanov, the head of the children's agricultural colony named after V.G. Korolenko.

The main achievements of the colony were identified: the creation of a system of children's self-governance, the structure that included general meetings, the organizational committee, the system of detachments, commissions (economic, sanitary, linen, club board, library, editorial); availability of Pioneer and Komsomol organization; clear organization of the labor process of the colonists; organization and provision of educational work for pupils; organization of cultural and educational life and improvement of children.

The author notes that the organization of work's level has ensured its high effectiveness: the upbringing and returning to the full life of hundreds of pupils (together with the labor colony of A. S. Makarenko, about 2 thousand pupils were rescued by children's institutions, the cases of

relapse were not recorded among them); the recognition of the colony of the People's Commissariat of Ukraine as a research and development institution, 1925; the abandonment of the posts of educators and the transition to self-governing colonial administration, from 1928 (colony named after M. Gorky, since 1930); the popularization of the experience of educational work in pedagogical journals, journals, methodical collections.

There was concluded that the efficiency and high results in education had become possible due to the innovative, non-standard approach to work created by the personal convictions and views, efforts and desires of Theodore Danilovich Ivanov, his dedication and love for children. The specifics of work with children of preschool and junior school age have helped the children's institution become an innovative center for the development and validation of democratic, humane views on the education of young people.

The author expresses the hope that the innovative experience of upbringing street children of Fyodor Ivanov will not only be a historical value, but will also be a real example for the formation of Ukrainian citizens and their return to full-fledged life.

Keywords: *homelessness, Fyodor Ivanov, Poltava region, children's colony, pedagogical experience.*

Одержано 21.01.2018р.